

Н.Н. АБДЫГАЛИЕВА¹, Г.Н. СМАҒҰЛОВА²

¹Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университетінің PhD докторанты

(Қазақстан, Алматы қ.), e-mail: myworld.kzt@mail.ru

²филология ғылымдарының докторы, профессор

Әл-Фараби атындағы Қазақ ұлттық университеті

(Қазақстан, Алматы қ.), e-mail: smagulova.g@mail.ru

МӘДЕНИЕТАРАЛЫҚ ҚАТЫСЫМ: ІЛТИПАТ БІРЛІКТЕРІНІҢ ЕРЕКШЕЛІКТЕРІ ЖӘНЕ ЛИНГВОМӘДЕНИ КӨЗҚАРАС (қазақ және ағылшын тілдері бойынша)

Аңдатпа. Мақалада мәдениетаралық қатысымда қолданылатын этикеттік бірліктердің лингвомәдени ерекшелігі сипатталады. Қазақ және ағылшын тілдерінің этикеттік бірліктерінің өзіндік лингвомәдени ерекшеліктері бар. Мәдениетаралық қатысымдағы этикеттік бірліктердің қолданылу аясын анықтау және лингвомәдени ерекшелігін зерттеу – бүгінгі тіл білімінің алдындағы өзекті мәселелердің бірі.

Мәдениетаралық қарым-қатынас әртүрлі мәдениеттер арасындағы өзара әрекеттесудің маңызды аспектісі болып табылады. Ол әртүрлі тілдерде сөйлейтін және әртүрлі мәдениеттерге жататын адамдар арасындағы ақпаратты, идеяларды және құндылықтарды беруді қамтиды. Мәдениетаралық қарым-қатынастың негізгі аспектілерінің бірі – белгілі бір мәдениетте қабылданған ережелер мен мінез-құлық нормаларын қамтитын этикет.

Осыны негізге ала отыра, мақаланың негізгі бөлімінде авторлар қазақ және ағылшын тілдеріндегі этикеттік бірліктердің лингвомәдени ерекшеліктеріне тоқталады. Ұлттық танымның тілдік бірліктерге әсері зерттеледі.

Мәдениетаралық қатысымдағы этикеттік бірліктердің тілдік қолданыстардан бөлек, адам өмірінде алатын орны ерекше. Этикеттік бірліктердің қолдану барысында айтушы мен тыңдаушының танымдық білімі болуы керек. Осыған сәйкес, мақаланың негізгі бөлімі отандық және шетелдік ғалымдардың этикеттік бірліктерге байланысты жазылған еңбектеріне сүйене отырып, өзіндік анықтамасын ұсынады. Зерттеу нәтижесі бойынша Мәдениетаралық қатысымдағы этикеттік бірліктердің халықтық дүниетаныммен байланысын зерттеп, келтірілген мысалдарға тіл мен мәдениет тұрғысынан баға беріледі.

Мақаланың қорытынды бөлімінде негізгі бөлімге тұжырымдама жасалып, нақты талдаулар арқылы қорытынды ой ұсынылады. Қазіргі қазақ тіл біліміндегі бірқатар ізденістерге де шолу жасалып, өзіндік баға беріледі. Тіл мен мәдениет тұрғынан зерттелінетін мәдениетаралық қатысымдағы этикеттік бірліктердің ерекшелігі анықталады. Халықтың ең негізгі этникалық бірлігі – тіл. Осыны ескерсек, бұл зерттеу нысанының құндылығы анықтала түседі.

*Бізге дұрыс сілтеме жасаңыз:

Абдығалиева Н.Н., Смағұлова Г.Н. Мәдениетаралық қатысым: ілтипат бірліктерінің ерекшеліктері және лингвомәдени көзқарас (қазақ және ағылшын тілдері бойынша) // *Ясауи университетінің хабаршысы*. – 2024. – №1 (131). – Б. 176–187. <https://doi.org/10.47526/2024-1/2664-0686.15>

*Cite us correctly:

Abdygalieva N.N., Smagulova G.N. Madenietaralyq qatysym: iltipat birlikterinin erekshelikleri jane lingvomadeni kozqaras (qazaq jane agylshyn tilderi boiynsha) [Intercultural Communication: Linguistic and Cultural Approach of Etiquette Units (In Kazakh And English)] // *Iasaui universitetinin habarshysy*. – 2024. – №1 (131). – B. 176–187. <https://doi.org/10.47526/2024-1/2664-0686.15>

Кілт сөздер: тіл білімі, мәдениет, этикет, аспект, лингвомәдени сипат, әлемнің тілдік көрінісі.

N.N. Abdygalieva¹, G.N. Smagulova²

¹*PhD Doctoral Student of Al-Farabi Kazakh National University
(Kazakhstan, Almaty), e-mail: myworld.kzt@mail.ru*

²*Doctor of Philological Science, Professor
Al-Farabi Kazakh National University
(Kazakhstan, Almaty), e-mail: smagulova.g@mail.ru*

Intercultural Communication: Linguistic and Cultural Approach of Etiquette Units (In Kazakh And English)

Abstract. The article argues the linguistic and cultural specificity of the etiquette units used in intercultural communication. The etiquette units of the Kazakh and English languages have their own linguistic and cultural features. Determining the scope of application of etiquette units in intercultural communication and the study of linguistic and cultural specifics is one of the urgent problems facing modern linguistics.

Intercultural communication is an important aspect of interaction between different cultures. It involves the transfer of information, ideas and values between people who speak different languages and belong to different cultures. One of the main aspects of intercultural communication is etiquette, which includes rules and norms of behavior adopted in a particular culture.

Based on this, in the main part of the article will be focused on the linguistic and cultural features of the etiquette units in the Kazakh and English languages. Will be studied the influence of national cognition on linguistic units.

A special place in human life is occupied by etiquette units of intercultural communication, in addition to language use. In the process of using etiquette units, the speaker and the listener must have cognitive knowledge. In accordance with this, the main section of the article offers its own definition based on the works of domestic and foreign scientists written in connection with etiquette units. According to the results of the study, the interrelation of etiquette units in intercultural communication with the folk worldview is studied and the examples given are evaluated from the point of view of language and culture.

In the final part of the article to the main section, will be formulated a concept and offer a final thought with the help of a clear analysis. Will be also evaluated a number of searches in modern Kazakh linguistics. Will be defined the specifics of etiquette units in intercultural communication, studied from the point of view of language and culture. The most basic ethnic unit of the population is language. Given this, the value of this research object will be determined.

Keywords: linguistics, culture, etiquette, aspect, link-cultural character, linguistic picture of the world.

Н.Н. Абдығалиева¹, Г.Н. Смагулова²

¹*PhD докторант Казахского национального университета имени аль-Фараби
(Казахстан, г. Алматы), e-mail: myworld.kzt@mail.ru*

²*доктор филологических наук, профессор
Казахский национальный университет имени аль-Фараби
(Казахстан, г. Алматы), e-mail: smagulova.g@mail.ru*

Межкультурная коммуникация: особенности единиц вежливости и лингвокультурный подход (в казахском и английском языках)

Аннотация. В статье описывается лингвокультурная специфика этикетных единиц, используемых в межкультурной коммуникации. Этикетные единицы казахского и английского языков имеют свои лингвокультурные особенности. Определение сферы применения этикетных единиц в межкультурной коммуникации и изучение лингвокультурной специфики – одна из актуальных проблем, стоящих перед современным языкознанием.

Межкультурное общение является важным аспектом взаимодействия между различными культурами. Он включает передачу информации, идей и ценностей между людьми, говорящими на разных языках и принадлежащими к разным культурам. Одним из основных аспектов межкультурного общения является этикет, который включает правила и нормы поведения, принятые в определенной культуре.

Исходя из этого, в основной части статьи авторы останавливаются на лингвокультурных особенностях этикетных единиц в казахском и английском языках. Изучают влияние национального познания на языковые единицы.

Особое место в жизни человека занимают этикетные единицы межкультурной коммуникации, помимо языкового употребления. В процессе применения этикетных единиц говорящий и слушатель должны обладать познавательными знаниями. В соответствии с этим основной раздел статьи предлагает свое собственное определение, основанное на трудах отечественных и зарубежных ученых, написанных в связи с этикетными единицами. По результатам исследования изучается взаимосвязь этикетных единиц в межкультурной коммуникации с народным мировоззрением и дается оценка приведенным примерам с точки зрения языка и культуры.

В заключительной части статьи к основному разделу формулируется концепция и предлагается заключительная мысль с помощью четкого анализа. Также оценивается ряд поисков в современном казахском языкознании. Определяется специфика этикетных единиц в межкультурной коммуникации, изучаемых с точки зрения языка и культуры. Самая основная этническая единица населения – язык. Если учесть это, то ценность данного объекта исследования еще больше определяется.

Ключевые слова: лингвистика, культура, этикет, аспект, лингвокультурный характер, языковая картина мира.

Кіріспе

Еліміздің тәуелсіздік алуы қоғамның дамуының тың өзгерістерге ұшырауымен қатар оның адамдар тағдырына әсері шығармалар тілінде көрініп қана қоймай, басты тақырыпқа айналды. Адам мен адам болмысының табиғатын түсіну, рухани дүние мен жан-дүниесіндегі қатпарлы қалтарыстардың сыр-құпиясын ашуға деген талпыныс ұстанымдары туды.

Мәдени кеңістікте қалыптасатын ұлттың өзіндік сипатын зерттей отыра, әлемдік кеңістіктегі халықтың ерекшелігі анықтала бастайтынын көреміз. Ол көбіне мәдени сипатпен байланысты болғаннан соң, сол ұлттың тілдік қолданысындағы ерекшеліктерге байланысты болады. Біздің зерттеу нысанымыздағы этикеттік бірліктер де соның дәлелі. Халықтық қолданыстағы тілдік бірліктердің тарихи және мәдени аспектісін анықтап, ғылыми тұжырымдама жасау – бүгінгі зерттеуші-ғалымдардың басты міндеті болып отыр. Мәдениетаралық қатысым барысындағы этикеттік бірліктердің лингвомәдени сипатын анықтау барысында қолданыстағы тілдік бірліктердің семантикасы жүйеленеді.

Ғылыми айналымға кейінгі жылдары енген ұғымдардың бірі – мәдениетаралық коммуникация. Күрделі аталымның өзі ұғымның мазмұнын айқындап тұрғанымен, тың құбылыс болғандықтан да мәселенің нақтылап алар тұстары жоқ емес. Өйткені бұл сала қоғамда болып жататын өзгерістерге, мемлекеттер мен елдер арасындағы әлеуметтік-мәдени

байланыстарға, жалпы алғанда, «мәдениет» деп аталатын ұғымның өзіне, ұлттар мен ұлыстар арасындағы вербалды, бейвербалды қарым-қатынастарға тығыз байланысты.

Қазіргі таңда тіл білімі саласындағы ғылыми еңбектерде тіл мен мәдениет ұғымдарының байланысы жаңаша қырынан танылуда. Тіл – ол қарым-қатынас құралы және сөйлесу ғана емес, ол адам өмірінің материалдық және рухани мәдениетінің сол ұрпаққа тән тума қасиеттерін сақтаушы, жинақтаушы құралы болып табылады. Мұны тілдің кумулятивтік қасиеті деп танымыз. Әлеуметтік өмірде адамдарды жеке тұлға ретінде, ұлт өкілі ретінде қалыптастыру тілдің тағы бір қоғамдық қызметі ретінде қарастырылады. Мәдениет қоғамдық фактор, бірақ оның мәдени тұғырға көтерілуіне әлеуметтік ортаның ықпалы зор, өйткені бір этностың мәдениеті екінші халыққа оның тілдік деректері арқылы баяндалады. Тілдік деректер деп отырғанымыз – мәдениетті сипаттаушы сөз символдары мен тілдік таңбалар. Ендеше жоғарыда аталған мәдениет ұлттық менталитет заңдылықтарының түп негізі тіл қасиетінде көрініс табады. Қазіргі кезеңде мәдениетаралық қатысым тұлғасын қалыптастыру шетел тілдерін оқытудың негізгі мақсатын құрайтын, мәдениетаралық байланыс құзіретінің негізгі бөліктерінің бірі болып саналады. «Мәдениетаралық қатысым» білім аспектісінің пайда болуы мемлекеттер арасындағы байланыстың артуына, көші-қонның ұлғаюына байланысты әлеуметтік тұрғыдан негізделеді. Осы мәселені жүзеге асырудың ең басты жолы білімгерлердің бойында мәдениетаралық қатысымдық біліктілікті қалыптастыру. Мәдениетаралық қатысымдық біліктілікті қалыптастыру үшін тілді, ұлтты, мәдениетті бір-бірінен ажыратпай бірге қарау керек. Яғни, «тіл», «ұлт», «мәдениетті» өзара тығыз байланыста қарастыру, тілді оқыту процесінің жемісті болуына септігін тигізері анық [1, 3–11-бб.]. Бұл тұста біз мәдениетаралық қатысымды тіл білімі саласындағы концепт ретінде ғана емес, қоғамдық деңгейде күнделікті тұрмысымызда орын алатын өзекті құндылық ретінде қарастырғанымыз дұрыс деп есептейміз. Тіл арқылы біз кез келген ұлттың тарихын, болмысын зерттеп-зерделей отырып, сол ұлттың мәдениеті, салты мен дәстүрлеріне шолу жасай аламыз. Егер біз қоғамда адамдар арасындағы сөйлеу актілері барысындағы этикеттік бірліктерді мәдениетаралық қатысым негізінде қарастырсақ, онда біз сол ұлттың тілі арқылы мәдени болмысын да аша аламыз деген ойдамыз.

Ғылымның кез келген саласы сияқты мәдениетаралық коммуникация да бірнеше кезендерге бөліп қарастыруды қажет етеді. Олар:

- а) қайнаркөздерде, дереккөздерде айтылған алғашқы пікірлерді сараптау және бағалау;
- ә) қандай әдіс-тәсілдерге сүйеніп зерттелетіндігіне назар аудару;
- б) анықталған әдістемелердің негізінде, оларды пайдалана отырып, одан әрі талдау жүргізу.

Осы тұрғыдан келгенде, қазақ ғылымындағы сөз болып отырған салаға қатысты тұжырымдар тым тапшы. Алдымен, ғылыми еңбектердегі анықтамаларға зер салайық.

«Мәдениетаралық коммуникация – мәдени айырмашылықтары коммуниканттардың коммуникативті құзыретінде елеулі түрде, айқын байқалатын жағдайда жүзеге асырылатын қарым-қатынас. Мәдениетаралық қарым-қатынасқа қатысушылар өз мәдениетіне, өз коммуникативтік ортасына тән дискурсивті стратегияны пайдаланудың дағдыларын байқатады, сөйтіп, қарым-қатынастың когнитивті және прагматикалық жақтарының өзгеруіне әсер етеді» [1, 163–164-бб.].

Орыс тіл біліміндегі зерттеушілер мәселені жалпы «мәдениет дегеніміз не; оның қандай анықтамалары және түрлері бар; мәдениеттану ғылымы нені қарастырады» дегендердің айналасында шоғырландырып барып, мәдениетаралық коммуникацияның аспектілерін туындатады [2, 326-б.]. Кейбір еңбектерде мәдениетаралық коммуникацияның негізгі нысанасы – концепт деген тұжырымдар да бар. Абстрактілі түрдегі «мәдениет» ұғымына негіздей отырып, ғалымдар төмендегідей пікір айтады: «изучение инварианта системы «культура» позволяет выделить три основных типа коммуникации внутрикультурную

коммуникацию, межвидовую коммуникацию на уровне одной и той же культуры или на уровне различных культур и межкультурную коммуникацию на уровне разного вида культуры» [3, 5-б.]. Жоғарыда аталған еңбектердің бірінде бұл проблеманың мәдениеттану ғылымымен тығыз байланыста екендігі көрсетіледі: «Типология культурной и межкультурной коммуникации тесно связана с общими проблемами культурологии, но связь эта проходит не только на уровне теории, затрагивая и историю культуры, и ее современное состояние» [2, 11-б.]. Бұл ретте, ғалымдар, біздің байқауымызша, мәдениет түсінігін «мәдениет туралы эмпирикалық және нақты ғылыми ілімді қорытатын ғылым саласы» деген анықтамадан туындата отырып, өмірдің барлық құбылысының, адам мен қоршаған ортаның арасындағы байланыстың, қоғамның өркендеуіне қатысты барлық жайттардың, тарих пен қазіргі дәуірдің барша элементтерінің өзара үйлесуі, өзара бірімен-бірі үндес түсуі, барынша сәйкес келуі деген пікірмен тұжырымдауға ұмтылған (*сөз ретінде айта кетелік, мәдениет, біздің ұғымымызда, ұрпақтан ұрпаққа жеткізілетін концептілер мен тұрақты құрылым-қалыпттардың жүйесі, бұл жүйенің қоғам сипатына сәйкес өзгеріп, әрі қайтадан жаңғырып, жаңарып отыруы*). Сөз жоқ, бұның аясына адамдардың өзара вербалды және бейвербалды қарым-қатынастары да енеді.

Сонымен қатар, мәдениетаралық коммуникация – адамның қызметі, оны қоршаған орта және ол өмір сүретін қоғамның сипатына тікелей байланысты. Біздің тарапымыздан байқалатынындай, коммуникация мәдениеттің этникалық, тарихи, психологиялық, тілдік тәрізді барлық негізгі антропологиялық факторларын қамтиды. Коммуникация – адам санасында қалыптасатын, сөйтіп, сол адамның этникалық ортасы болып табылатын ортаның барлық мүшелері үшін белгілі бір түсінік, ұғым болып орнығатын идеал мән.

Шын мәнінде, әр халық өкілдерінің бейвербалды концептілерінің жиынтығын жүйелеу, салыстыру жайы әлі де қолға алына қойған жоқ. Олардың қалай сипатталатынын протомәтін мен метамәтінді салыстыру арқылы танып-білуге болады. «Мәдениетаралық коммуникация» ғылым ретінде жаңадан дамып келеді (оның бастау алуын 1975 жылы жазылған «An Introduction to Intracultural Communication» деген еңбекпен баланыстырады; авторы – Condon John and Fathi Yousef). Қазақ ғылымында осы саланың табысты, тиімді дамуына өткен ғасырда орыс тілінен қазақ тіліне тәржімалау арқылы жасалған аударма әдебиеттің бай қорындағы материалдар, соңғы онжылдықтарда қарқынды сипат алған еуропа тілдерінен және шығыс тілдерінен қазақшаға аударудың нақты үлгілеріндегі фактілер негіз бола алады.

Мәдениетаралық қатынысымдағы ең маңызды бөлік – этикеттік бірліктер. Әр ұлттың өзіндік сөз саптау стилі мен дәстүрлі тіркестері бары анық. Соның нәтижесінде, этикеттік бірліктер халықтың таным-түсінігімен, өмір-салтымен тікелей байланысты деген тұжырымға келеміз.

Этикеттік бірліктер – ұлттық кодтар, ұлттың мәдени ерекшелігін танытатын ерекше символдар. Ол туралы ғалымдар мынандай тұжырым жасайды: «мәдени кодтар – ол белгілі бір социумның дүниетанымына, жалпы әлем бейнесіне негізделген, бір мағынаны жинақтау үшін әртүлі материалдық және формальдық құралдарды пайдаланатын екінші деңгейлі таңбалық жүйелер» [4, 12-б.].

Зерттеу жұмысының негізгі мақсаты:

- мәдениетаралық қатысымдағы этикеттік бірліктердің қолданылуына талдау жүргізу;
- мәдениетаралық қатысымдағы этикеттік бірліктердің лингвомәдени ерекшеліктерін айқындау.

Зерттеудің мақсатына жету үшін төмендегідей міндеттерді шешу көзделеді:

- мәдениетаралық қатысымдағы этикеттік бірліктердің көрініс табуын зерттеу және сараптау;
- мәдениетаралық қатысымдағы этикеттік бірліктердің рухани ерекшеліктерді және ұлттық танымды жеткізу сипатын анықтау;

- мәдениетаралық қатысымдағы этикеттік бірліктердің ұлттық-мәдени сипатын салыстыра-салғастыра зерттеп, аталған этикеттік бірліктердің ұлттық дүниетанымдық колоритін, ақпарат көзі болатындығын және лингвотанымдық құндылықтардың ерекшеліктерін айқындау.

Зерттеу әдістері мен материалдары

Мәдениетаралық қатысымдағы этикеттік бірліктердің лингвомәдени аспектілерін анықтауда салыстыру, тілдік материалдарды антропоцентристік бірлік ретінде сипаттау, компоненттік, семантикалық талдау әдістері қолданылады. Зерттеудің әдіснамалық негізін лингвомәдениеттану, көркем мәтін лингвистикасы, стилистикасы, прагматикасы және тіл білімінің жекелеген мәселелерін зерттеуші шетелдік, ресейлік және отандық лингвистердің, атап айтқанда тіл мен мәдениет, тіл мен ойлауға қатысты зерттеу жүргізген В.Ф. Гумбольдт, Э. Сепир, Б. Уорф, Л. Вайсгербер, М. Хайдеггер, когнитивтік лингвистика, концепт, тілдік мәдени концептіге қатысты зерттеулер жүргізген Т.А. Ван Дейк, А. Вежбицкая, А. Брутян, С.А. Аскольдов, Д.С. Лихачев, Ю.С. Степанов, Н.Д. Арутюнова, Е.С. Кубрякова, В.А. Маслова, Ә.Т. Қайдар, М.М. Копыленко, З.К. Ахметжанова, С.Е. Исабеков, Ш.Қ. Жарқынбекова, С. Сатенованың ұстанымдары мен ғылыми еңбектеріндегі ой-пікірлері кұрайды.

Қазіргі таңда тіл білімінің лингвомәдениеттану саласы қалайда болмасын жаңа ғылымға тән оның пайда болу алғышарттары, дербес жаңа ғылыми сала болып қалыптасу кезеңін өткізуде. Лингвомәдениеттану алғышарттары В.Ф. Гумбольдттың тіл мен мәдениеттің өзара байланысы идеясы мен Э. Сепир мен Б. Уорфтың «тілдің ықтималдылық болжамымен» ұштасып жатыр. Сонымен қатар, бұған этнолингвистиканың да өзіндік ықпалын баса айтуымыз қажет. Атап айтқанда, қазақ тіл біліміндегі ұлт мәдениеті мен тілдік белгілердің арасын зерттеген Ш. Уәлиханов, Ә. Марғұлан, І. Кеңесбаев, Ә. Қайдар, Р. Сыздық, Е. Жанпейісов, Ә. Ахметов, т.б. еңбектерін қазіргі тіл білімінде лингвомәдениеттану ғылымының пайда болуының алғышарттары деп түсінеміз.

Қазақ сөз мәдениетінің пән ретінде қалыптасуында қазақ тілі бойынша жазылған алғашқы оқулықтар мен оқу құралдарының (А. Байтұрсынұлы, Қ. Жұбанов, С. Аманжолов, І. Кеңесбаев, М. Балақаев, А. Ысқақов, К. Аханов, т.б.) рөлі зор. Көрнекті ғалымдар М. Балақаевтың, Р. Сыздықованың, Н. Уәлиевтің тіл мәдениеті мен сөз әдебіне қатысты жазған ғылыми еңбектері мен мақалаларында қазақ сөз этикетінің кейбір мәселелері сөз болады. С. Төлековтың, Қ.Ш. Қажғалиеваның, Б. Тамаеваның, А. Қобланованың, А.Д. Сейсенованың, Г.М. Алимжанованың кандидаттық диссертацияларында этикет формалардың ұлттық-мәдени ерекшелігі қарастырылады. Сөз этикеті орыс тіл білімінде А.А. Акшина, Е.М. Верацагин, В.Е. Гольдин, В.Г. Костомаров, Л.П. Крысин, Н.И. Формановская, Н.Н. Германова, т.б. ғалымдардың еңбектерінде талданады.

Ағылшын тіліндегі сыпайылық пен этикеттік бірліктерді зерттеуге (Brown P., Levinson S, Leech G., Lacoﬀ R., т.б.), этикеттік бірліктерді лингвомәдени тұрғысынан зерттеуге (Бодуэн де Куртенэ, Аракин В.Д., Ярцева В.И., Гак В.Г., т.б.) зор күш жұмсады. Атап айтар болсақ, Brown P., Levinson S. «Politeness phenomena», Leech G. «Principles of pragmatics». Қазақ тілді еңбектер: Сейсенова А. «Сыпайылық категориясы», Қобланова А. «Қазақ сөз этикеті», Телқозұлы С. «Қазақ тілінің ресми және сыпайылық қаратпа сөздері», Томаева Б.Ф. «Қазақ тілінің сый-құрмет мағыналы сөздердің лексика-семантикалық тобы».

Басты әдіс ретінде ғылыми сипаттау әдістері, оның ішінде лингвистикалық бақылау, жүйелік талдау және синтездеу, жіктеу және жүйелеу, салыстыру және салғастыру әдістері, құрылымдық-семантикалық әдіс және сөздік дефиницияларды талдау әдісі қолданылды. Лексикалық бірліктердің семантикасын компоненттік және контекстік талдау әдістері

қолданылды. Зерттеудің интерпретациялық әдістері нәтижелерді, яғни ассоциативті эксперимент барысында алынған нақты мәліметтерді талдауда қолданылды.

Талдау мен нәтижелер

Бүгінгі таңда тіл білімі саласының алдына қойған мақсаттарының бірі – халықтың ана тілі және оның мәдениетке қатысты мәселелері мен оның ерекшеліктерін қарастыру болып табылады. Тіл мәдениетпен тығыз байланысты, сонымен қатар, тіл – мәдениеттің көрініс табар бірден-бір қайнар көзі. Әр халықтың ұлттық мәдени ерекшеліктері оның ғасырлар бойы жасаған тілінен көрініс табады. Себебі бүкіл бір ұлттың әдет-ғұрпын, дүниетанымын, рухани мәдениетін тек тіл арқылы ғана танып біле аламыз. Ұлттық тілдің табиғатын зерттеу – ұлт болмысын танып, білумен тең. Ұлт болмысы әр халықтың, ұлттың тарихымен тығыз байланысты. Тілдің кумулятивтік қызметі арқылы өткен ғасырларда өмір сүрген халықтардың мәдениеті мен жан дүниесінен, даму тарихынан, дүниетанымынан ақпарат ала аламыз.

«Тіл білімінің тіл мен рухани мәдениет арасындағы байланысты, тіл мен халықтық менталитет, тіл мен халық творчествосы арасындағы қатынасты, олардың өзара байланысынан туындаған хабарлардың әр түрін қарастыруға бағытталған тіл білімінің саласы», - дейді [5, 51-б.]. Шұғылданатын шаруасына, айналысатын кәсібіне, атқаратын қызметіне байланысты адамдардың бір-бірімен ой бөлісіп, пікір алысуы, бұйрық, өтініш, арыз жазуы, тапсырма беруі, т.б. күнделікті қарым-қатынастың түрлеріне жатады. Қысқасы, күнделікті өмірдегі тіл арқылы жүзеге асатын қарым-қатынастың түрі әр алуан әрі өте күрделі, бірақ олардың өзді-өзіне тән жүйесі бар. Сөз этикетінің қалыптасуы мен оның қолданылуына ықпал етуші факторлар ретінде төмендегілерді атап өтуге болады:

1) Сөз этикеті қарым-қатынасқа түсушілердің ерекшеліктері ескеріле отырып, жүзеге асырылады. Олар: айтушы мен тыңдаушының әлеуметтік мәртебесі, қызмет жағдайы, мамандығы, ұлты, діні, жасы, жынысы, мінезі.

2) Сөз этикеті қарым-қатынас өтетін жағдайға да тікелей байланысты болады. Мысалы, отбасы, жұмыс орны, сабақ, той, мереке, жиналыс, конференция, т.б.

3) Сөз этикетінің негізін қарым-қатынас жағдайына байланысты қолданылатын дайын стандарт тілдік бірліктер құрайды.

4) Кез келген қарым-қатынас процесінің бастапқы кезеңі, негізгі кезеңі және аяқталу кезеңі болады.

Осыған байланысты этикет тілдік бірліктерді:

1) қарым-қатынас процесінің бастапқы кезеңінде;

2) негізгі кезеңінде;

3) аяқталу кезеңінде қолданылатын тілдік бірліктер деп үш топқа топтастыруға болады.

Қарым-қатынастың бастапқы кезеңіне жататын сөздердің бірнеше нұсқасын талдап көрелік. Қазақ мәдениетінде үлкенге құрмет, кішіге ізет көрсету, құрметтеу дәстүрі бар. Сондықтан қазақ тілінде қонақтармен амандасу және қоштасу үшін қолданылатын көптеген өрнектер мен сөз тіркестері бар. Мысалы, «Сәлеметсіз бе?», «Қош келдіңіз!», «Армысыз!», «Сәлем бердік!» «Кеш жарық!», т.б. сөздер талғампаздықты қажет етеді. Ол әрине кіммен сәлемдесуіңе (құрбы-құрдас, жасы үлкен кісі, ұстаз бен шәкірт, т.б.) байланысты. Жасы үлкен адаммен «Сәлем!» деп жүрдім-бардым амандасу әдепсіздік белгісі болып саналады. Сондықтан сәлем берушімен қатар сәлем алушының жауабы да маңызды мәнге ие. Қазақ тілінің сөздік қорындағы: «Бақытты бол!», «Бағың ашылсын!», «Жасың ұзақ болсын!», «Көп жаса!» деген секілді немесе келіндерге айтылатын «Көсегең көгерсін!», «Ұрпағың көбейсін!» сөздері ізгі ниетпен берілген сәлемге ілтипатпен жауап берудің әсем үлгісі. Бұл этикеттік бірліктер қазақ халқының мәдениеттілігін, құрметін көрсетеді. Осы сөздердің мағыналас ұғымдары мезгіл мен мекенге байланысты қолданылатын түрлері кезеседі. Мысалы,

«Қайырлы кеш», «Қайырлы күн», «Ассалаумағалейкум» және т.б. сипаттағы түрлері қолданыста кеңінен таралған. Бұл аталған сөздер қазақ танымымен тікелей байланысты. Бұл аталған сөздердің қолданылу аясы кең болғанымен, сленг немесе жаргон сөздерге мүлдем қатысы жоқ немесе тілдік қолданыста икемделу үшін қысқартылған формаға да енбеген. Ол туралы қазақтың нақыл сөздерінде де кездеседі. «Сәлем – сөздің анасы», «Әдептіліктің белгісі – иіліп сәлем бергені», «Сәлемнің де сәті бар» және т.б. Қазақтың сан ғасырлық тарихының өзі сәлемдесуді этикеттік бірліктердің қатарынан көрген [6, 15-б.]. Бірде-бір мәдениетте бірде-бір қосымша элемент, бірде-бір қосымша бөлшектер жоқ. Бұл элементтердің әрқайсысы өзінің семантикалық жүктемесін көтереді. Бейтаныс мәдениетті алғаш рет кездестіргендер бір қарағанда артық, мағынасыз немесе зиянды нәрсе бар сияқты көрінуі мүмкін. Алайда, бұл тек қабылдаудың үстірттігін, жергілікті әдет-ғұрыптың, рәсімнің тұрақты көбеюінің себептерін түсінбеуді білдіреді. Бұл функционалды қатынастарда біз әлі бұл элементті таппағанымызды көрсетеді.

Қазақ тілінде осы ой жаңа мағынаға ие болады. Себебі қазақ халқының ерекше қасиеті – қонақжайлылығы, төзімділігі. Бірақ та діні басқа, тілі басқа адамдарды құшағын жая қарсы алған қазақ халқы кейбір өзінің негізгі ұғымдары мен ұстанымдарында жат нәрселерді байқаған жағдайда, басқа халықтар сияқты мәдени бөгделілікке ұшырайды. Қазақ халқы осындай бөгделіліктер себебінен орын алған сезімдерін ерекше білдіреді.

Ал ағылшын тіліндегі этикетті сөздер өзгеше. Мысалы, ағылшын тіліндегі этикеттік бірліктер қарапайым әрі сыпайы. «Hello», «Hi» сөздері көпшілік арасында кеңінен қолданылады. Алайда, қазақ тіліндегі мезгілге байланысты сәлемдесу сөздері бұл тілде де бар. Мысалы, «Good morning», «Good afternoon», «Good evening», «Goodbye», «see you later», «farewell» және «take care» сынды сөздер соның дәлелі.

Сонымен қатар, әртүрлі ұлттың тілдік бірлігіндегі атауларды пайдаланудағы айырмашылықтарды ескеру маңызды. Мысалы, қазақ мәдениетінде «ақсақал» сөзі егде жастағы адамдарға құрметпен қарау үшін қолданылады. «Ақсақал – ауыл-аймақтың жасы егде тартқан құрметті адамы. Өзінің өмірлік тәлім-тәжірибесін, халықтық игі дәстүрлер мен салт-сананы үйретуші, үлгі-өнеге көрсетуші» [7, 8-б.].

Ағылшын тілді қоғамда қарым-қатынас сыпайылықтың үш негізгі деңгейінде жүзеге асырылады:

Ресми деңгей;

Бейтарап деңгей;

Таныстық деңгейінде. Әрбір сыпайылық деңгейінің өзіндік сөйлеу стилі бар және сондықтан барлық этикет сөздері мен өрнектері келесідей жіктеледі [8].

Ағылшын мәдениетінде, «mister» (Mr.) немесе «misses» (Mrs.) сондай-ақ, «mam» (мэм немесе ханым), «sir» (мырза) деген сияқты концептілер адамның мәртебесі мен жасын құрметтеу үшін қолданылады. Бұл ресми деңгейге жататын сөздер қатарына жатқызылады.

Этикет бірліктері мәдениеттің бір бөлігі екенін және әртүрлі тілдерде әртүрлі мағыналар мен қолданыстарға ие болуы мүмкін екенін есте ұстаған жөн. Сондықтан басқа мәдениеттің өкілдерімен қарым-қатынас кезінде олардың дәстүрлері мен мінез-құлық нормаларына мұқият және құрметпен қарау маңызды.

Мәдениетаралық қарым-қатынастың маңызды аспектілерінің бірі – айналымның дұрыс түрлерін қолдану. Қазақ тілінде аға және жоғары лауазымды тұлғаларды құрметтеу дәстүрі бар. Сондықтан қазақ адресатпен қарым-қатынас жасау кезінде «Әке», «Ана», «Апа», «Аға», «Әже», «Ата» және т.б. сияқты тиісті сөздерді қолданады.

Ағылшын мәдениетінде, әдетте, «mister» (мырза), «misses» (ханым) және «miss» (бикеш), «mam» (мэм немесе ханым), «sir» (мырза) адамның жынысы мен отбасылық мәртебесін көрсету үшін қолданылады. Алайда, қазіргі қоғамда «Ms.» (бикеш) бұл отбасылық жағдайды көрсетпейді. Қарсы тараптағы адресатпен жақсы қарым-қатынас

орнату барысында қолданылады. Сонымен қатар ағылшын қоғамында белгілі бір стереотип ретінде қалыптасқан түсініктер де аз емес. Ағылшындардың пайымдауынша, олардың мәдениеті мен салт-дәстүрін нағыз ағылшын аристократтары қалаған деп есептейді. Ағылшын қоғамы өздерінің тәрбие деңгейін өте жоғары деп бағалайды. Бұл түсінік оларда сан ғасырлар бұрын қалыптасып, әлі күнге дейін өз құндылығын сақтап келе жатыр. Ағылшындар бір-біріне деген құрмет пен сыйластықты сөйлеу актілері барысында этикеттік бірліктер арқылы көрсетеді. Ағылшын қоғамында сөйлеп отырған адамның сөзін бөлмеу, сөйлеу актісі барысында бір-бірінің айтқан пікірлерімен келіспесе де қарсылық танытпау деген сияқты ұстанымдар қалыптасқан. Олар әрдайым өзіне және айналасындағы адамдарға тұлғалық деңгейде жоғары адами капитал ретінде қарайды. Бұл да ағылшын қоғамында қалыптасқан мәдени өзгешелік деп айтуға болады. Ағылшын мәдениеті мен қазақ мәдениетінің ұқсастығы: екі қоғамда да жасы үлкен адамға құрмет көрсету, сыйластық таныту бірдей. Ағылшындар тәрбиелік жағынан жасы үлкен адамдарға құрмет көрсетіп қана қоймай, сонымен қатар адамдардың сөйлеу этикетінің жоғарылығына да үлкен мән береді.

Сонымен қатар отбасылық қарым-қатынас жағдайында да этикеттік бірліктер кездеседі. Жұбайына сүйіспеншілікті білдіру жағдайында «Қымбаттым!», «Сүйіктім!» деген сөздер қолданылса, ағылшын тілінде «darling», «dear», «honey», «bunny», «sweetheart», «sugar» деген тіркестерді пайдаланады. Ризашылығын білдіру үшін: «Рахмет!», «Алғысым шексіз!», діни тұрғыда «Алла Разы болсын!» ілтипаттық тіркестер қолданылса, ағылшын тілінде «I appreciate it», «thanks for everything», «Thank you», «Thanks for your kind words!» сөздері қолданысқа енген. Отбасы болып тамақ ішу әдебінде де ата-ана әрқашан баласына рұқсат сұрау және рақмет айтуды үйретіп отырса, қазақ халқында үлкен ақсақалдар ас соңында бала-шаға, тума-туысқа бата беріп отырған. Отбасы мүшелерін бір-бірінің пікірлерін тыңдап, құрметпен қарауға үйреткен. Этикет бірліктері диалогтарда көрініс табатыны анық. Мысалы:

- «Қайырлы күн!», Қайрат.

- «Қайырлы күн!», Сағыныш.

- Мен Ұлболсын апай осы демалыс күндері ұжымдық кездесу ұйымдастырады деп естідім. Сіз қатысуды жоспарлап отырсыз ба?

- Иә, мен одан шақырту алдым. Ол бәрімізді біріктіру туралы бастама көтергені өте жақсы. Әрине, мен қатысуды жоспарлап отырмын.

- Мені де шақырғанына қуаныштымын. Мен барлығымен кездесуді асыға күтемін. Сіз жиналысқа не әкелетініңізді шештіңіз бе?

- Мен жеміс салатын жасауды ойладым. Бұл жеңіл және сергітеді, мен бұл Тұрар ағайдың сүйікті тағамдарының бірі екенін білемін.

- Бұл керемет таңдау сияқты. Мен оған қосымша бірнеше десерт әкелемін. Сіздің менің таңдауыма қосатын нақты нәрсеңіз бар ма?

- Егер сіз балмұздақ пен печенье әкеле алсаңыз, бұл өте жақсы болар еді.

- Жақсы, олай болса ұжымдық жиналыста кездескенше. «Күн жақсы!»

Ағылшын тілінің бір ерекшелігі этикеттік бірліктер қатарына «you» сөзі де жатады. Себебі, «you» сөзі сыпайылық тұрғысынан да қарастырылады. Ал, қазақ тілінде бұл өзгеше бағытта қолданылады. Себебі, қазақ тілінде «сен», «сіз» сөзі екінші тарап өкілдерін білдіргенімен, сыпайылық белгісі арқылы көрініс табады. Дәл осы көрініс орыс тілінде де кездеседі. Орыстың «вы», «ты» сөздері сыпайылықтың белгісін білдіреді.

Мысалы,

Student: Hello Professor Higgins, my name is John. I'm your supervisee.

Supervisee: Hello John, nice to meet you.

Student: Nice to meet you too [9].

Ағылшындар мінез концептілері бойынша ұстамды, байсалды ұлт болып танылады. Олар өздерінің көңіл-күйін, ашулы немесе ренжулі екендіктерін, не болмаса көңілі

жабырқаулы әлде қуанышты екендіктерін сөйлеу актісі барысында астарлы сөздермен, бейвербалды әрекеттермен жеткізеді.

Мысалы,

His wife Milie walked into the room at that moment. “Bad afternoon” I said. “I hope you’re feeling awful”. “Bad afternoon” she said and then to her husband “It’s time for you to take your pills” [10].

“And how are you?” said Winnie-the-Pooh. Everyone shook his head from side to side “not very how”, “I don’t seem to have felt at all how for a long time” [11].

Сонымен қатар, әр түрлі мәдениеттерде ишара мен мимиканы қолданудағы айырмашылықтарды ескеру қажет. Мысалы, қазақ мәдениетінде көптеген ишаралар мен мимикалардың мағынасы мен қолданылуы болуы мүмкін. Мысалы, жоғары-төмен бас изеу келісімді немесе сәлемдесуді білдіруі мүмкін, ал солдан оңға бас изеу бас тартуды немесе келіспеуді білдіруі мүмкін. Ағылшын мәдениетінде, керісінше, жоғары-төмен бас изеу әдетте келісімді білдіреді, ал солдан оңға бас изеу күмән немесе сенімсіздік ретінде түсіндірілуі мүмкін. Сондықтан әңгімелесушінің қимылдары мен бет-әлпетіне мұқият болу және олардың мәдени маңыздылығын ескеру маңызды.

Д.М. Қабенованың мақаласында осы мәселе туралы ой қозғалады: «Сондай-ақ, этномәдени орталықтардың қызметі мен этностар өміріндегі соңғы оқиғаларды қамтитын газеттер мен журналдардың мәтіндерімен жұмыс жүргізілуде. Сөйлеуді дамыту жөніндегі тапсырмалар ретінде біз қазақтар мен басқа этностардың тарихы, салт-дәстүрлері туралы, сондай-ақ танымдық қызығушылықты арттыруға ықпал ететін Оқытылатын тіл елдері туралы бейне және аудиоматериалдарды қолданамыз» [12].

Қорытындылай келе, мәдениетаралық қарым-қатынас әртүрлі тілдердегі этикет бірліктерінің лингвомәдени ерекшеліктерін түсінуді талап етеді. Қазақ және ағылшын тілдерінің өзіндік ерекше нюанстары бар, оларды осы мәдениеттердің өкілдерімен қарым-қатынас кезінде ескеру қажет. Әңгімелесушінің мәдени нормалары мен дәстүрлеріне дайын болу маңызды. Бұл мәдениетаралық қарым-қатынаста үйлесімді және тиімді қарым-қатынас орнатуға көмектеседі.

Тіл мен мәдениет – қандай да бір эволюция кезеңінде болмасын кез келген этносты сипаттайтын тұтастық. Олар этнос мүшелерін табиғи күш алдында, басқа этностар алдында этнос мүшелерін біріктіріп, туыстастырады. Тіл мен мәдениет бір этносты екінші бір этностан ажыратады, сондай-ақ тіл мен мәдениет арқылы қарым-қатынас жасау тәсілдері ашылады, олар түрлі этностарды өзара жақындастырады [13]. Осы күнге дейін тіл мен мәдениет ешқашан біртұтас болмыс ретінде қарастырылған емес. Олар өз халқымен жеке дара дамып отырды. Олар уақыт өте келе өзгеріске ұшырап, қазіргі халықтардың арасында иерархияға айналды немесе әркездендік жағдайлар жүйесіне айналып отырды. Тіл мен мәдениетті біртұтастықта қарастыру, олардың өзара байланысын анықтау, олардың айқын немесе айқын емес түрде берілген онтологиялық бірлігіне негізделеді.

Тіл мен мәдениет мәселелерін шешу үшін жалпы алғанда немесе жеке ішінара міндеттерді шешу ретінде алғанда, ең алдымен, мәдениет пен тілдің шынайы (объективті) бірлігінің үлгілерін белгілеп алу қажет [14]. Одан әрі әдеби тілді мәдениеттендіру құбылысының, яғни оның кодификаторлары арқылы мақсатты түрде жүзеге асырылатын құбылыстың өзіндік тілдік эстетизмі (тілдік мәдениеті) көрініс табады.

Антропоцентристік бағдар бойынша, тілдің қызмет ететін ортасы, яғни функционалды қолданыстағы орны мен әлеуметтік ортасы, тарих пен мәдениет, жалпы ұлттық дүниетаным қағидаларының барлығы – тіл иесі адаммен тікелей байланыста қаралады [15].

Адам өзін қоршаған шындық болмысты жете тану үшін ұлттық таным көкжиегіне нақты бір кеңістік пен уақыт өресінен көз салғанда ғана дүние суреті толыққанды ұғынылады. Ол үшін ұлтының рухани құндылықтарын меңгерген, жетік білетін адам болуы

керек. Халықтың тарихын, ұлттық болмысын, мәдени танымын, т.б. жан-жақты толық сақтап, ғасырдан ғасырға, атадан балаға аманат етіп, жеткізуші, өткені мен бүгінін бір-бірімен байланыстырушы тіл екені белгілі.

Қорытындылай келе, мәдениетаралық қарым-қатынас әртүрлі тілдердегі этикет бірліктерінің лингвомәдени ерекшеліктерін түсінуді талап етеді. Қазақ және ағылшын тілдерінің өзіндік лингвомәдени ерекшеліктері бар. Оларды осы мәдениеттердің өкілдерімен қарым-қатынас кезінде ескеру қажет.

Қорытынды

Зерттеу еңбегімізді қорытындылай келе, мәдениетаралық қатысымда қолданылатын этикеттік бірліктердің лингвомәдени ерекшелігінің ұлттық контрастан алыс кетпейтіндігін айтқымыз келеді. Этикеттік бірліктердің күнделікті өмірде де, дәстүрімізде де алар орны ерекше. Қазіргі қазақ тіл білімінде антропоэзектік бағытта жүргізіліп жатқан зерттеулер мен қазақ тіліндегі этикеттік бірліктердің лексика-семантикалық өрісін талдау барысында олардың өзіндік ерекшеліктерімен сипатталатын жүйе екендігі анықталды.

Мәдениетаралық қатысымда қолданылатын этикеттік бірліктердің сипаттары және айырмашылықтары тұрғысынан талдау нәтижесінде халықтың мәдениетіндегі тілдік бірліктердің символикасы, елтанымдық және ұлттық-мәдени ерекшеліктері анықталып, тілдегі ұлттық-дүниетанымдық құндылықтар көзі ретінде танылды.

Қорыта келгенде, ата-бабамыздан мұра боп қалған тіліміздің сөз байлығы, сөздердің анық-қанықтығын, сөздерді көркемдейтін, әсерлете түсетін мәдениетаралық қатысымда қолданылатын этикеттік бірліктер қазақ халқының тарихын, салт-дәстүрін, ұлттық сана мен ой-өрісін, адамгершілік қалыптарын, тұрмыс-тіршілігін, ісін, мінез-құлқын, жан дүниесін, ділін, дінін әрі қысқа, әрі нұсқа суреттейді.

Әрбір халықтың рухани мұрасының құндылығы сол ұлттың эстетикалық, көркемдік деңгейімен өлшенбек.

ПАЙДАЛАНЫЛҒАН ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

1. Сүлейменова Э.Д., Шәймерденова Н.Ж., Смағұлова Ж.С., Ақанова Д.Х. Әлеуметтік лингвистика терминдерінің сөздігі. Словарь социолингвистических терминов. – Астана: Арман-ПВ, 2008. – 394 б.
2. Лотман Ю.М. Избранные статьи в трех томах. 3-т.: Механизмы культуры. – Таллин: Александра, 2017. – 358 с.
3. Руднев В.П. Нобелевская лекция. – СПб.: Азбука-Аттикус, 2022. – 544 с.
4. Гудков Д.Б., Ковшова М.Л. Телесный код русской культуры: материалы к словарю. – М.: ИТДГК «Гнозис», 2012. – 288 с.
5. Қайдар Ә. Қысқарған сөз. Кіт.: Қазақ тілі. Энциклопедия. – Алматы: Полиграфкомбинат, 2018. – 509 б.
6. Қазақтың мақалдары мен мәтелдері / Құраст. Ө. Тұрманжанов. – Алматы: Білім, 2009. – 272 б.
7. Телқозұлы С. Қазақ тілінің ресми және сыпайылық қаратпа сөздері // Қазақ тілі мен әдебиеті. – 2001. – №7. – С. 14.
8. Вайсбурд М.Л. Теоретические основы методики обучения иностранным языкам в средней школе. – М.: Просвещение, 2001. – 278 с.
9. Wond L.A., Kroger R.O. Learning how to mean: Explorations in the development of language etiquette. – London: Edward Arnold, 2019. – 164 p.
10. Turber J. The secret life of Walter Mitty. – London: UK, 2013. – 133 p.
11. Milne A. The Simple Art of Murder. – London: Golden age, 1988. – 52 p.
12. Кабенова Д.М., Бисалиева Н.С. Шет тілі сабақтарында студенттердің позитивті этноидентификациясын және этносаралық байланыс мәдениетін дамыту // Ясауи университетінің хабаршысы. – 2022. – №4. – Б. 163–174. <https://doi.org/10.47526/2022-4/2664-0686.14>

13. Каган М., Лакофф Д.Ж., Джонсон М. Язык и Метод. К современной философии языка. – М.: Языки русской культуры, 2018. – 784 с.
14. Телия В.Н. Литературный энциклопедический словарь. – М.: Восток, 2012. – 320 с.
15. Вейсгербер Л. Теория художественного текста. – М.: Издательский центр «Академия», 2016. – 224 с.

REFERENCES

1. Suleimenova E.D., Shaimerdenova N.J., Smagulova J.S., Aqanova D.H. Aleumettik lingvistika terminderinin sozdigi. Slovar sociolingvisticeskikh terminov [Dictionary of social linguistics terms]. – Astana: Arman-PV, 2008. – 394 b. [in Kazakh]
2. Lotman Iu.M. Izbrannye statii v treh tomah. 3-t.: Mehanizmy kultury [Selected articles in three volumes. 3-vol.: Mechanisms of culture]. – Tallin: Aleksandra, 2017. – 358 s. [In Russian]
3. Rudnev V.P. Nobelevskaia lekcia [The Nobel Lecture]. – SPb.: Azbuka-Attikus, 2022. – 544 s. [In Russian]
4. Gudkov D.B., Kovshova M.L. Telesnyi kod russkoi kultury: materialy k slovari [The body code of Russian culture: materials for the dictionary]. – М.: ITDGK «Gnozis», 2012. – 288 s. [In Russian]
5. Qaidar A. Qysqargan soz. Kit.: Qazaq tili. Enciklopedia [Abbreviated word. In the book: Kazakh language. Encyclopedia]. – Almaty: Poligrafkombinat, 2018. – 509 b. [in Kazakh]
6. Qazaqtyn maqaldary men matelderі [Kazakh proverbs and sayings] / Qurast. O. Turmanjanov. – Almaty: Bilim, 2009. – 272 b. [in Kazakh]
7. Telqozuly S. Qazaq tilinin resmi jane sypaiylyq qaratpa sozderi [Official and polite address words of the Kazakh language] // Qazaq tili men adebieti. – 2001. – №7. – S. 14. [in Kazakh]
8. Vaisburd M.L. Teoreticheskie osnovy metodiki obuchenia inostrannym iazykam v srednei shkole [Theoretical foundations of the methodology of teaching foreign languages in secondary school]. – М.: Prosveshenie, 2001. – 278 s. [In Russian]
9. Wond L.A., Kroger R.O. Learning how to mean: Explorations in the development of language etiquette. – London: Edward Arnold, 2019. – 164 p.
10. Turber J. The secret life of Walter Mitty. – London: UK, 2013. – 133 p.
11. Milne A. The Simple Art of Murder. – London: Golden age, 1988. – 52 p.
12. Kagan M., Lakoff D.J., Djonson M. Iazyk i Metod. K sovremennoi filosofii iazyka [Language and Method. Towards a modern philosophy of language]. – М.: Iazyki russkoi kultury, 2018. – 784 s. [In Russian]
13. Teliya V.N. Literaturnyi enciklopedicheski slovar [The Literary Encyclopedic Dictionary]. – М.: Vostok, 2012. – 320 s. [In Russian]
14. Veisgerber L. Teoria hudojestvennogo teksta [Theory of literary text]. – М.: Izdatelskiy centr «Akademiya», 2016. – 224 s. [In Russian]
15. Kabenova D.M., Bisalievа N.S. Shet tili sabaqtarynda studentterdin pozitivti etnoidentifikaciyasyn jane etnosaralyq bailanys madenietin damytu [Development of positive ethno-identification of students and a culture of interethnic communication in foreign language lessons] // Iasau universitetinin habarshysy. – 2022. – №4. – B. 163–174. <https://doi.org/10.47526/2022-4/2664-0686.14> [in Kazakh]